

РОЗДІЛ V. СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

УДК 614.2:364.26

DOI <https://doi.org/10.26661/2522-4360-2021-1-1-40>

ПРАВОВІ ОСНОВИ МЕДИКО-СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Гончаренко О. В.

*кандидат педагогічних наук, доцент,
старший викладач кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
вул. Роменська, 87, Суми, Україна
orcid.org/0000-0002-5866-6839
golowko.elena@gmail.com*

Іонова І. М.

*кандидат педагогічних наук, доцент,
старший викладач кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
вул. Роменська, 87, Суми, Україна
orcid.org/0000-0001-9284-9308
ira_ionova@ukr.net*

Полянничко А. О.

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
вул. Роменська, 87, Суми, Україна
orcid.org/0000-0003-3729-3452
polianychko@yandex.ua*

Ключові слова: сфера охорони здоров'я, медико-соціальна робота, медичне законодавство, право на здоров'я, здоровий спосіб життя.

У статті висвітлено суспільне значення медико-соціальної роботи, яка на сучасному етапі є невід'ємним компонентом сфери охорони здоров'я. Розкрито і охарактеризовано роль і значення здоров'я для людини, яке сьогодні набуло великого значення і викликало необхідність визнання на міжнародному рівні здоров'я як основного права кожної людини, а досягнення кожної держави у сфері охорони здоров'я є цінністю для всіх. Реалізація цього права – найважливіше соціальне завдання, для виконання якого необхідні зусилля не лише системи охорони здоров'я, а й інших соціальних та економічних секторів суспільства.

Авторами проаналізовано медико-соціальні аспекти здоров'я у законодавстві України. Доведено, що основним джерелом права у сфері охорони здоров'я України є законодавство як система взаємоузгоджених законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів у зазначеній сфері, які регулюють публічні і приватні відносини у сфері охорони здоров'я. Проаналізовано вітчизняні законодавчо-нормативні документи, які становлять правову основу медико-соціальної роботи: Конституцію України, Основи законодавства України про охорону здоров'я, спеціальні закони в окремих сферах медичної діяльності (донорство, психічна допомога, окремі інфекційні захворювання та ін.), галузеві кодекси, які

містять загальні норми, що застосовуються в медичній сфері (Цивільний і Кримінальний кодекси, Кодекс про адміністративні правопорушення, Кодекс законів про працю та ін.), акти центральних і місцевих органів державної виконавчої влади (укази і розпорядження Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, накази і розпорядження МОЗ України, нормативно-правові акти інших органів влади) тощо.

У роботі встановлено, що, за висновками експертів, вітчизняна нормативно-правова база сфери охорони здоров'я має бути доопрацьованою, щоб відображати реалії та практичні можливості для поліпшення ситуації у сфері охорони здоров'я з урахуванням справедливого (тобто однакового для всіх) гарантованого рівня медичної допомоги.

LEGAL BASIS OF MEDICAL AND SOCIAL WORK

Honcharenko O. V.

PhD in Pedagogy, Associate Professor,

Senior Lecturer at the Department of Social Work and Management of Sociology-Cultural Activities

Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko

Romenska str., 87, Sumy, Ukraine

orcid.org/0000-0002-5866-6839

golowko.elena@gmail.com

Ionova I. M.

PhD in Pedagogy, Associate Professor,

Senior Lecturer at the Department of Social Work and Management of Sociology-Cultural Activities

Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko

Romenska str., 87, Sumy, Ukraine

orcid.org/0000-0001-9284-9308

ira_ionova@ukr.net

Polianychko A. O.

PhD in Pedagogy, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Social Work and Management of Sociology-Cultural Activities

Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko

Romenska str., 87, Sumy, Ukraine

orcid.org/0000-0003-3729-3452

polianychko@yandex.ua

Key words: *health care, medical and social work, medical legislation, right to health, healthy lifestyle.*

У статті висвітлено суспільне значення медико-соціальної роботи, яка на сучасному етапі є невід'ємним компонентом сфери охорони здоров'я. Розкрито і охарактеризовано роль і значення здоров'я для людини, яке сьогодні набуло великого значення і викликало необхідність визнання на міжнародному рівні здоров'я як основного права кожної людини, а досягнення кожної держави у сфері охорони здоров'я є цінністю для всіх. Реалізація цього права – найважливіше соціальне завдання, для виконання якого необхідні зусилля не лише системи охорони здоров'я, а й інших соціальних та економічних секторів суспільства.

The authors highlight the social significance of medical and social work because it is an integral part of health care at the present phase. The public interest and the role of human health is revealed and characterized, which has become extremely important today and necessitated the recognition at the international level of health as a fundamental right of every human being. The achievements of each state in health care are the value for all people. The realization of this right is a crucial social task, so requires the efforts not only of the health care system, but also of other social and economic sectors of society.

The authors analysed the medical and social aspects of health in the legislation of Ukraine. This article proves that the main source of law in the field of health care in Ukraine is the legislation as a system of mutually agreed laws and regulations in this area, which regulate public and private relations in the field of health care. The authors analyzed domestic legislative and regulatory documents that form the legal basis of medical and social work: the Constitution of Ukraine, the Fundamentals of Ukrainian legislation on health care, special laws in certain areas of medical activity (donation, mental health, certain infectious diseases and others), sectoral codes that contain general rules applicable in the medical field (Civil and Criminal Codes, Code of Administrative Offenses, Labor Code, etc.), acts of central and local executive bodies, decrees and orders of the President of Ukraine, resolutions and orders of the Cabinet Ministers of Ukraine, orders and directives of the Ministry of Health of Ukraine, regulations of other authorities), etc.

This article finds that, according to experts, the domestic legal and regulatory framework for health care should be refined to reflect the realities and practical possibilities for improving the health care situation, taking into account a fair (i.e. equal for all) level of guaranteed health care.

Постановка проблеми. Сьогодні питання здоров'я людини перестали бути турботою лише лікарів і медичних закладів. Нині до процесу попередження і подолання захворювань активно долучаються фахівці соціальної сфери, а до наукового обігу вже міцно увійшли такі терміни, як «медико-соціальна допомога», «медико-соціальна робота», «соціальна робота у сфері охорони здоров'я» тощо. Реалії сьогодення підтверджують, що становлення соціальної роботи у сфері охорони здоров'я зумовлене погіршенням здоров'я населення і посиленням медико-соціальних проблем у суспільстві, які необхідно розв'язувати на якісно новому професійному рівні.

Нині сфера охорони здоров'я виступає одним із найпотужніших секторів професійної самореалізації соціальних працівників. Будучи професією прикладного характеру, соціальна робота за головну мету визначає турботу про благополуччя особистості, сім'ї, спільноти, суспільства тощо. Відповідно, соціальну роботу розглядають як особистісну службу допомоги людям, до фахівців якої сучасне суспільство висуває особливі вимоги, зумовлюючи, таким чином, характер професійної спрямованості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати здійсненого аналізу наукових джерел свідчать, що досліджувана проблема є предметом вивчення природничих і суспільних наук (біоло-

гії, медицини, соціології, психології, філософії та ін.), представники яких підкреслюють вагому роль соціального аспекту здоров'я людини, пов'язаного із суспільством, елементами його структури і безліччю відносин. Так, соціальні основи медицини висвітлюють Ю. Вороненко, І. Лук'янова, О. Мартиненко, І. Маруненко, О. Тимчик, Ю. Шуригіна та ін.; медико-соціальний складник у роботі соціальних працівників досліджують Є. Грищенкова, Д. Данко, М. Кандиба, Л. Клос, В. Поліщук, В. Тименко, Л. Тюптя, І. Іванова, Є. Холостова та ін.; законодавче забезпечення системи охорони здоров'я вивчають І. Зима, Р. Майданник, В. Москаленко зі співавторами, Т. Попченко та ін.

Виділення не вирішених частин загальної проблеми. Водночас варто констатувати, що, незважаючи на соціальну затребуваність і практичну спрямованість, в Україні діяльність соціальних працівників у медичних закладах є ще рідкісним явищем, що зумовлює об'єктивну потребу у вивченні питань медико-соціальної роботи та її правового забезпечення.

Метою статті є висвітлення правових основ здійснення соціальними працівниками медико-соціальної роботи у сфері охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Держава розглядає здоров'я населення як одну з найбільших цінностей, яке являє собою необхідний компонент

розвитку та соціально-економічного процвітання України. За визначенням ВООЗ, здоров'я – це стан повного фізичного, душевного й соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів [3].

Роль і значення здоров'я для людини набуло такого великого значення, що викликало визнання на міжнародному рівні здоров'я як основного права людини. У Статуті ВООЗ зазначено, що володіння найвищим досяжним рівнем здоров'я є сьогодні одним із базових прав кожної людини незалежно від її раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак, а досягнення кожної держави у сфері поліпшення та охорони здоров'я є цінністю для всіх [2].

Право на здоров'я набуло характеру одного з найважливіших політичних, соціальних та економічних положень у сучасному світі. Реалізація цього права і досягнення, можливо, ще вищого рівня здоров'я – найважливіше соціальне завдання, для виконання якого необхідні зусилля не лише системи охорони здоров'я, а й інших секторів суспільства. Відповідно, створення оптимальних умов для реалізації потенціалу кожного громадянина і досягнення адекватних стандартів якості життя та благополуччя населення є одними з основних завдань нашої держави та її соціальної політики, зокрема у сфері охорони здоров'я.

Основним джерелом права у сфері охорони здоров'я України є законодавство як система взаємоузгоджених законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів. У науковій літературі ця частина національного законодавства отримала назву медичного законодавства, або медичного права. Медичне право – це система нормативно-правових актів, що є комплексною галуззю законодавства, норми якої регулюють публічні і приватні відносини у сфері охорони здоров'я [6, с. 64].

За визначенням вітчизняних науковців (Ю. Вороненко, З. Гладун, Р. Майданик та ін.), українське медичне законодавство складається з п'яти груп (або рівнів) нормативно-правових актів: 1) Конституції України; 2) Основ законодавства України про охорону здоров'я як основного спеціального закону у цій сфері; 3) спеціальних законів в окремих сферах медичної діяльності (донорство, психічна допомога, окремі інфекційні захворювання тощо); 4) галузевих кодексів, які містять загальні норми, що застосовуються у медичній сфері (Цивільний і Кримінальний кодекси, Кодекс про адміністративні правопорушення, Кодекс законів про працю тощо); 5) актів центральних і місцевих органів державної виконавчої влади (укази та розпорядження Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів

України, накази і розпорядження МОЗ України, нормативно-правові акти інших органів влади) [1, с. 5]. Розглянемо основні положення перелічених вище нормативно-правових документів.

Уважаємо за потрібне розпочати з Конституції України, якою, зокрема, охороняються права громадян у сфері охорони здоров'я. Так, у ст. 3 першого розділу зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються в державі найвищою соціальною цінністю; ст. 49 гарантує кожному громадянину право на охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування. Отже, на конституційному рівні передбачено гарантію цього права, що полягає у безоплатному наданні медичної допомоги державними і комунальними закладами охорони здоров'я. Відповідно, права і свободи людини у сфері охорони здоров'я та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави у даному напрямі. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження та забезпечення прав і свобод людини є її головним обов'язком.

Наступним законодавчим актом у досліджуваній сфері є Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я». На думку І. Зими, за довгий термін існування документу було прийнято значну кількість поправок і доповнень до нього, які значною мірою трансформували та осучаснили його сутність. Зокрема, суттєвими стали зміни, прийняті у 2017 р. під час підготовки до втілення основних механізмів медичної реформи [4, с. 110].

Аналіз даного документу дає можливість стверджувати, що українське суспільство і держава відповідальні перед сучасним та майбутнім поколіннями за рівень здоров'я і збереження генофонду народу України, мають забезпечувати пріоритетність охорони здоров'я в діяльності держави, поліпшувати умови праці, навчання, побуту і відпочинку населення, розв'язувати екологічні проблеми, вдосконалювати медичну допомогу і запроваджувати здоровий спосіб життя. «Основи...» висвітлюють загальні положення вітчизняної сфери охорони здоров'я (основні поняття і терміни, принципи та ін.), визначають правові основи організації охорони здоров'я (права та обов'язки громадян у даній галузі, а також їх обмеження; гарантії права на охорону здоров'я), розкривають позицію держави щодо забезпечення здорових і безпечних умов життя, лікувально-профілактичної допомоги і забезпечення громадян лікарськими засобами тощо [7].

Цивільно-правові засади регулювання прав людини у сфері охорони здоров'я визначені Цивільним кодексом України, норми якого визначають основні немайнові права людини у цій сфері: ст. 281 «Право на життя»; ст. 282 «Право

на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю»; ст. 283 «Право на охорону здоров'я»; ст. 284 «Право на медичну допомогу»; ст. 285 «Право на інформацію про стан свого здоров'я»; ст. 286 «Право на таємницю про стан здоров'я»; ст. 287 «Права фізичної особи, яка перебуває на стаціонарному лікуванні у закладі охорони здоров'я» [8]. Цивільно-правові засади регулювання права на медичне страхування окреслюють ст. 6 Закону України «Про страхування» і ст. ст. 4, 6, 7, 25, 26 «Основ законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Кримінально-правова основа у сфері охорони здоров'я регулюється положеннями Кримінального кодексу України, які визначають склади злочинів проти життя і здоров'я особи, особистих прав громадянина, зокрема: ст. 139 «Ненадання допомоги хворому медичним працівником»; ст. 140 «Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником»; ст. 145 «Незаконне розголошення лікарської таємниці»; ст. 184 «Порушення права на безоплатну медичну допомогу» [5].

Окремі напрями охорони здоров'я регулюють спеціальні закони. Так, питання донорства, психічної допомоги, окремих інфекційних і неінфекційних захворювань визначаються низкою нормативно-правових документів, покликаних регулювати оздоровчо-профілактичну діяльність, серед них: ЗУ «Про запобігання захворюванню на СНІД та соціальний захист населення» (1991 р.); ЗУ «Про фізичну культуру і спорт» (1993 р.); ЗУ «Про психіатричну допомогу» (2000 р.); ЗУ «Про захист населення від інфекційних хвороб» (2000 р.); ЗУ «Про протидію захворюванню на туберкульоз» (2001 р., нова редакція – 2012 р.); ЗУ «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть із ВІЛ» (2010 р.) та ін.

Пріоритетним напрямом медико-соціальної роботи у сфері охорони здоров'я є сприяння здоровому способу життя населення шляхом поширення наукових знань із питань охорони здоров'я, організації медичного, екологічного і фізичного виховання, ужиття заходів, спрямованих на підвищення гігієнічної культури населення, створення необхідних умов для заняття фізкультурою, спортом і туризмом, розвитку мережі лікарсько-фізкультурних закладів, профілакторіїв, баз відпочинку та інших оздоровчих закладів, боротьби зі шкідливими для здоров'я людини звичками, встановлення системи соціально-економічного стимулювання осіб, які ведуть здоровий спосіб життя. Відповідно до цього, в Україні проводиться державна політика обмеження куріння і вживання алкогольних напоїв (ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо

обмеження споживання і продажу пива та слабоалкогольних напоїв», 2010 р.; ЗУ «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення окремих положень про обмеження місць куріння тютюнових виробів», 2013 р.). Реклама тютюнових виробів, алкогольних напоїв та інших товарів, шкідливих для здоров'я людини, здійснюється відповідно до ЗУ «Про рекламу» (1996 р.).

Питання експертизи, що стосується й сфери охорони здоров'я, регулює ЗУ «Про судову експертизу» (1994 р.), в якому визначено види медичної експертизи, висвітлено зміст і порядок їх організації та проведення. Гарантії щодо безпечних умов життєдіяльності надають ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991 р.), ЗУ «Про охорону атмосферного повітря» (1992 р.), ЗУ «Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини» (1997 р.), ЗУ «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання» (1998 р.), ЗУ «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» (2002 р.) та ін.

Отже, можна стверджувати, що в Україні за роки незалежності створено законодавчу систему регулювання сфери управління охороною здоров'я і потужну нормативну базу, що підкріплює її та орієнтує на європейські і світові стандарти надання медичної допомоги й зміцнення здоров'я громадян. Проте, на думку фахівців (І. Зима, С. Істомин, Р. Майданик, В. Руснюк, Г. Слабкий та ін.), нормативно-правова база сфери охорони здоров'я не є досконалою і не відповідає сучасним умовам і можливостям. За їхніми висновками, відповідні законодавчі акти часто містять загальні і суперечливі норми, тому фахівці акцентують на необхідності пріоритетного прийняття законів (тобто відповідно до нагальних потреб населення, а не системи охорони здоров'я), які мають базуватися на об'єктивно існуючих у суспільстві реаліях, бути фактично виконуваними і не йти всупереч суспільній думці.

Окрім того, недосконалість нормативно-правової бази сфери охорони здоров'я експерти пов'язують із постійним недофінансуванням бюджетних витрат і відсутністю рівного доступу до якісної безоплатної медичної допомоги, що перетворило конституційну норму про право на охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування (ст. 49 Конституції) на загальну декларацію, а це продукує соціальну несправедливість. На думку експертів, усунення цієї прогалини вимагає закріплення на конституційному рівні моделі єдиного медичного простору відповідно до європейських стандартів у сфері охорони здоров'я. Відповідно, вітчизняна нормативно-правова база сфери охорони здоров'я має бути доопрацьованою і зміненою так, щоб відображати реалії і практичні можливості

для поліпшення ситуації у сфері охорони здоров'я з урахуванням справедливого (тобто однакового для всіх) гарантованого рівня медичної допомоги.

Висновки. Підсумовуючи, наголосимо, що визнання охорони здоров'я пріоритетним напрямом діяльності суспільства і держави є сьогодні одним із головних чинників виживання і розвитку

народу України. В Україні створено законодавчу систему регулювання сфери управління охороною здоров'я та потужну нормативну базу, що виступає правовою основою для медико-соціальної роботи, орієнтуючи соціальних працівників на європейські і світові стандарти надання медико-соціальної допомоги та зміцнення здоров'я громадян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вороненко Ю.В., Прус Л.О., Чуйко А.П. Посібник із соціальної медицини та організації охорони здоров'я. Київ : Здоров'я, 2002. 358 с.
2. Европейская база данных «Здоровье для всех». URL: <https://www.euro.who.int/ru/data-and-evidence/databases/european-health-for-all-family-of-databases-hfa-db>.
3. Здоровье 2020 – основы европейской политики и стратегии для XXI века. ВОЗ, 2013. 232 с.
4. Зима І.Я. Аналіз законодавчого забезпечення державного управління трансформацією системи охорони здоров'я. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 7. С. 108–113.
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
6. Майданик Р. Законодавство України у сфері охорони здоров'я: система і систематизація. *Медичне право*. 2013. № 2(12). С. 63–74.
7. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/>.
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/цивільний>.

REFERENCES

1. Voronenko Yu. V., Prus L. O., Chuiko A. P. Posibnyk iz sotsialnoi medytsyny ta orhanizatsii okhorony zdorovia [Manual of social medicine and health care organization]. Kyiv: Zdorovia, 2002. 358 s.
2. Evropeyskaya baza dannykh «Zdorove dlya vseh» [European Database “Health for All”]. URL: <https://www.euro.who.int/ru/data-and-evidence/databases/european-health-for-all-family-of-databases-hfa-db>.
3. Zdorove 2020 – osnovy evropeyskoy politiki i strategii dlya XXI veka [Health 2020 – the foundations of European policy and strategy for the 21st century.]. VOZ, 2013. 232 s.
4. Zyma I. Ya. Analiz zakonodavchoho zabezpechennia derzhavnoho upravlinnia transformatsiieiu systemy okhorony zdorovia [Analysis of the legislative support of public administration for the transformation of the health care system]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 2019. № 7. S. 108–113.
5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III [Criminal Code of Ukraine dated 05.04.2001 № 2341-III]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
6. Maidanyk R. Zakonodavstvo Ukrainy v sferi okhorony zdorovia: systema i systematyzatsiia [Legislation of Ukraine in the field of health care: system and systematization]. *Medychne pravo*. 2013. № 2(12). S. 63-74.
7. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia. Zakon Ukrainy vid 19 lystopada 1992 r. [Fundamentals of the legislation of Ukraine on health care. Law of Ukraine of November 19, 1992]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show>.
8. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV [Civil Code of Ukraine of January 16, 2003 № 435-IV]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/tsyvilnyi>.